

УКРАЇНСЬКЕ ХРИСТИЯНСТВО І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

Проблема становлення громадянського суспільства в Україні і місця в ньому релігії набула сьогодні у вітчизняній філософській, історичній, політологічній, та інших суспільних науках особливої актуальності. Не менш важливою є вона і для такої наукової галузі як державне управління, оскільки демократичне врядування передбачає достатню участь у вирішенні суспільних проблем інститутів громадянського суспільства, активною і впливовою частиною якого є й релігійні організації. З іншого боку, передача інститутам громадянського суспільства якомога більше функцій, які раніше виконувала держава, завжди повинно проглядатися через призму національних інтересів та національної безпеки. Тому дослідження цієї проблеми в площині національної безпеки сприяє не лише об'єктивному висвітленню її сучасного розуміння у контексті демократизації українського суспільства, але й місця і ролі релігії і церкви, в сучасному суспільному житті. Розгляд останнього аспекту досліджень в контексті необхідного наближення християнських церков до потреб суспільства є невіддільним від витворення історично об'єктивної картини церковно-богословської ідентичності провідних християнських церков та їх ролі у формуванні сьогоденного громадянського суспільства в Україні [Яроцький П. Дискурс аджорнаменто: від сотеріологічного ексклюзиви до інкультурації // Віра і розум – двоє крил людського духу. К., 2001. – С. 204-215].

Українські християнські церкви, які є спадкоємицями Київського християнства, за свою більш ніж тисячолітню історію нагромадили значний досвід співпраці з суспільством у різноманітних сферах його діяльності. Впродовж всієї української історії церква виступала чинником єднання суспільства у розв'язанні духовно-культурних, соціально-економічних і суспільно-політичних проблем. Київська церква, об'єднавши Київську Русь у централізовану християнську державу, стала надійним засобом національної самооборони та соціальної організації і вдосконалення.

Зв'язок демократії з християнством полягає в тому, що за час свого існування християнство постійно було одним з впливових факторів розвитку держав і культур. На думку німецького мислителя Т. Манна, демократія ідентична до основ і принципів всієї західної цивілізації з її мораллю “является не чем иным как политическим аспектом западноевропейского христианства” [Элиаде М. Священное и мирское. – М.: Прогресс, 1994], а сама політика є нічим іншим, як моральністю духу, без якої він приречений на загибель.

Передчасно говорити також і про те, що процес секуляризації відчутно похитнув позиції релігії, яка не зникла, а навпаки, демонструє своє різноманіття. Зокрема, М.Еліаде вважає, що “несмотря на “расколдовывание мира” больше половины людей на планете идентифицируют себя верующими в рамках мировых религий, а число принципиальных атеистов не превосходит 13-15%. Большинство же “неверующих” ведут себя религиозно, хотя сами не осознают этого” [Элиаде М. Священное и мирское. – М.: Прогресс, 1994. – С. 129].

На нашу думку, безпековий фактор загострюється ще й тим, що процес секуляризації, як процес звільнення людини від гніту релігійних догм, повинен був

■ Тернопільський Б. Й. – начальник відділу Міністерства праці та соціальної політики України.

повернути людині справжню сутність. Але, як бачимо, він привів до ще більш жорстоких форм поневолення, обезцінення основних духовних людських вартостей, розриву міжособистісних відносин, морального нігілізму. Можна з жалем констатувати, що замість справжніх людських відносин суспільству пропонують ілюзорні форми комунікації. З'явилася небезпека не лише втратити повноцінне людське життя, але й саму людську сутність.

Як відзначає з цього приводу Г.С. Кисилев “в наше время становится все яснее, что человек без Бога, человек, сведенный до природного существа, не только не способен осуществить свой идеал, но что он прямо обречен на гибель – и, скорее всего, от собственных рук. И вот человек склонен снова обратиться к Богу...” [Киселев Г.С. Современный мир и “новое” религиозное сознание // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 3-19].

З точки зору безпекового виміру, та враховуючи системну кризу сучасного суспільства, особливого значення набувають концепції демократизації суспільства як форми становлення громадянського суспільства. Серед них на особливу увагу заслуговують погляди Д. Медісона, четвертого президента США, який вважав, що будь-яка необмежена влада, незалежно чи то влада більшості чи меншості, є теранією.

Дослідження проблеми багатогранності та історичної динаміки християнського впливу на становлення українського громадянського суспільства потребує передовсім вияву і аналізу філософсько-богословських й церковно-історичних джерел суспільного вчення українського християнства з врахуванням суспільного вчення Церкви та в контексті витворення українськими церквами своєї ідентичності як помісних самоуправних церков – органічної складової частини світового християнства.

Вивчення історичних коренів та генезису суспільного вчення українського християнства, особливо його складової частини проблеми становлення громадянського суспільства, набуло особливої актуальності у зв'язку з розбудовою незалежної української держави та становленням українських християнських церков. Досліджувана проблема має також суто українську актуальність у контексті сучасних державно-церковних відносин та міжконфесійних і суспільно-політичних стосунків в Україні. Саме етнічно-конфесійна специфіка цих стосунків надає їм особливого духовно-емоційного забарвлення, збагачуючи сьогоднішній український суспільний процес колосальним історичним досвідом, усталеною віками християнською традицією [Колодний А. Національна церква як вияв національної ідентичності: український контекст // Релігійна свобода. – №6. – 2002. – С. 21].

Проблема церковного аджорнаменто (наближення релігійної діяльності церкви до сучасних потреб суспільства), з огляду на складні історичні події в житті українських церков і України минулого століття, відносно мало досліджена в науковій літературі. Лише з проголошенням незалежності України проблеми суспільно-релігійних відносин набули активного розгляду. В цьому контексті доречно відмітити, що суспільне (соціальне) вчення християнської церкви існує і реалізується вже понад сто років. Зрозуміло, що в Україні, де офіційна ідеологія розглядала релігію з позицій атеїзму, не могло бути й мови про якесь інше, крім негативного, значення релігії в житті суспільства. Однак українське християнство в діаспорі не тільки жило активним суспільним життям, ідучи в ногу з християнським світом, але й брало активну участь в науковому осмисленні нових суспільних і релігійних викликів. Завдяки науковій діяльності вчених – українців діаспори, що продовжували не тільки осмислювати і розвивати наукові праці українських вчених, які були заборонені і вилучені з наукового обігу в Україні, а й значно розширили джерельну базу, ввівши в науковий обіг невідомі архівні документи і матеріали.

Враховуючи ту обставину, що в Україні, через слабку контрольованість інформаційного простору, активно здійснюється пропаганда ворожого ставлення до західних християнських цінностей, нав'язується думка про нібито споконвічне несприйняття українцями католицизму, необхідно звернути особливу увагу на дослідження історичних коренів українського християнства в контексті його зв'язку з сучасними соціальними концепціями християнських церков. Перш за все слід

відзначити, що Київське християнство вже від своїх початків виявляло патріотичний характер, прагнучи виробити власні морально-етичні та соціальні засади побудови суспільного життя і обороняти їх від нав'язування візантійського обрядово-політичного максималізму, а пізніше – від шовіністичного колоніального московського православ'я і русифікації, а також – від насильницької латинізації й полонізації.

Світоглядною засадою української суспільно-богословської доктрини було переконання в тому, що милосердя Боже є визначальним чинником, без якого жодне особисте, національне чи світове спасіння є неможливе. Втілення Бога в людину в особі Христа стало новою дійсністю, яка на онтологічному рівні змінила тогочасне суспільство. В Богові почала існувати фундаментальна форма і джерело будь-якої соціальності, оскільки сам Трійчиний Бог є соціальною дійсністю, цілком відмінною від дохристиянських політеїстичних давньоукраїнських вірувань. Адже вона пояснює соціальність не як стосунки між різними божествами, а як внутрішню сутність єдиного Бога, через пізнання котрої можна об'єктивно усвідомити сутність людських стосунків та пізнання божественної істини.[Кияк С.Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. – Івано-Франківськ, 2006. – С.422]

Раннє українське християнство в соціальних питаннях активно втілювало у життя три підходи до істини: по-перше – Христову засаду необхідності пошуку істини, що полягає у життєдайному зв'язку з Богом, який породжується та безперервно реалізується в церкві через віру. Для поглиблення віри і повнішого її розуміння необхідним є ткий підхід до істини: її пошук через аналіз людської історії, як історії об'явлення Богом життєвих істин, а також – ревне служіння цій істині. Відтак, через врахування історичного досвіду Київської церкви, в українському християнстві впродовж всієї його історії, а особливо – в останні п'ятнадцять років, як свідчать численні документи синодів і соборів та звернення керівництва українських християнських церков, досягається реалізація третього підходу до істини – “розбудова” істини через практику життя, через “спорудження” правди, здійснення добра в історії через усі форми людської діяльності, аж до турботи про загальне добро за допомогою Церкви і держави [Звернення єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві // Нова Зоря. – 1999. – Ч. 13 (333). – С. 4-5]

Ці засади суспільного служіння Українських християнських церков засвідчують успадкування ними підходів раннього українського християнства київської традиції до суспільних питань, викладених, зокрема, в праці “Слово про закон і благодать” першим київським митрополитом – українцем Іларіоном (1051-1054). Є всі підстави вважати, що він був першим ідеологом київського, виразно відмінного від візантійського, християнства. Важливо відзначити, що митрополит Іларіон був призначений Київським князем Ярославом Мудрим без погодження з Візантією – “Поставив Ярослав Іларіона – русина, митрополитом у святій Софії, зібравши єпископів” [Великий А.Г. З літопису християнської України / 2-ге вид. – Львів: Місіонер, 1998. – С.178].

Засади богословського і суспільного вчення митрополита склали основу київської (української) суспільно-богословської доктрини. З огляду на те, що головні положення цієї доктрини відіграли важливу роль у становленні також і соціальної складової ідентичності раннього українського християнства, до неї необхідно звернутись під кутом зору розгляду витоків суспільного вчення українського християнства, оскільки доктрина митрополита Іларіона яскраво виявила своєрідну універсальність раннього київського християнства і його спорідненість як із східною, так із західною церквою через близькість до останньої в баченні соціальної дії християнства. Ця спорідненість суспільних засад вчення митрополита із суспільним вченням західного християнства засвідчена всією історією українського християнства, а особливо – його сьогодишньою соціальною доктриною, в основі якої лежить намагання означити, що є добром для конкретної людини-громадянина в контексті загальносуспільних вартостей, а також – вияв бажання захищати її в

процесі інкультурації різних рівнів. Це є також свідченням геніальної прозорливості вчення митрополита Іларіона, який майже за дев'ятсот років до офіційної появи суспільного вчення християнства у його західному варіанті виклав у згаданій праці його майбутні основні положення. Зокрема він виявив універсальний характер християнської суспільної доктрини, що є невід'ємною її сучасною складовою. Тому суспільне вчення митрополита Іларіона не лише відіграло важливу роль у становленні українського суспільства на ранній стадії його розвитку, але його засади залишаються актуальними й сьогодні для формування основ становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Зокрема, митрополит Іларіон сформулював християнський соціальний принцип, основоположною засадою якого була відповідальність особи і народів за дар людського життя, активне використання дарованого Богом милосердя для побудови справедливого людського суспільства. Цей принцип є яскравим свідченням універсальності українського християнського світогляду митрополита та всієї Київської церкви, що підтверджує сучасне християнське соціальне вчення.

Наступний суспільний принцип київського християнства проголошував засаду рівності всіх народів перед Богом і законом, що актуалізувалася в українському контексті через тогочасні міждержавні стосунки, згідно якої не існує жодного народу з винятковою історичною місією або позбавленого її. Саме тому українському християнському патріотизмові завше була притаманна відсутність будь якої упередженості в ставленні до інших народів, що було підтвердженням справжньої благородності цього патріотизму та істинно християнською альтернативою візантійській та московській доктрині про месіанську першість й вибраність Візантії та Московії в християнському світі (теорії Візантії – другого Риму та Москви – третього і останнього, бо “четвёртому не бывать!”) [Штепа Павло. Московство: його походження, зміст, форми та історична тяглість. – Дрогобич: Відродження, 2000. – С. 231].

Третя суспільна засада київського християнства зобов'язувала до дотримання в громадському й приватному житті суспільства євангельських правд милосердя й солідарності, актуальність і універсальність якої підтверджена історією і вченням християнської церкви [Кияк С.Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 530-533].

Четвертий суспільний принцип київського християнства вимагав активної дії духовенства та мирян в реалізації соціальної справедливості та милосердя, тобто цей принцип став базовим для формування засад пасторальної діяльності українського християнства. Характерними свідченнями функціонування цього принципу в період раннього українського християнства була діяльність Великих київських князів – Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а також Печерської Лаври, котрі заклали основи становлення соціальної справедливості та виховання українського народу на засадах християнської моралі.

Наведені принципи-засади київського християнства мали надзвичайно великий вплив на духовне виховання українського народу та на становлення української нації й саме вони склали рушійну силу подальшої української історії: християнство принесло у свідомість українського народу живе розуміння Бога, яке змінило українське суспільство, і саме церква дбала про цілковиту реалізацію християнських засад в житті як окремих християн, так і всього народу.

Християнство виявило та зреалізувало в українському суспільстві поняття добра, зробивши його загальнозрозумілим та загальноживаним, обов'язковим, що у свою чергу заклало духовну базу для об'єднання розрізаних племен Київської Русі в один український народ. І саме це заклало початок українського історичного процесу [Великий А.Г. Релігія і церква – основні рушії української історії // Київська Церква. – 2000.-№5 (II). – С. 49-57]. Цей процес виявив та закріпив також універсальні цінності української культури, котрі, з іншого боку, стали також історичними виразниками становлення духовного життя українського суспільства і завдяки християнству сприяло досягненню українською культурою європейських висот, що стало яскравим свідченням вдалої інкультурації Христового Євангелія на українському ґрунті. Тому саме церква стала об'єднуючим, кон-

центруючим фактором, який витворює національну спільноту, який визначив становлення української нації, а християнство стало вагомим чинником соціальної активності людини на усіх щаблях розвитку українського суспільства, зокрема сьогодні воно покликане до великої місії творення нової української людини [Кульчицький Б., Кульчицький Я. Християнство у системі орієнтирів соціальної активності людини // Київська Церква. – 2000. – № 5(11). – С.87-112.].

Християнське соціальне вчення витворило релігійні основи державної влади, оскільки християнство само є джерелом та носієм суспільної сили: – “нема бо влади, що не була б від Бога; і ті, існуючі влади, установлені Богом” (Рим. 13:1); “Тож дайте кожному належне: кому податок – податок, кому мито – мито, кому острах – острах, кому честь – честь” (Рим.13:7). Відтак сам Ісус Христос, як наголошує папа Іван Павло II в Апостольському посланні “Ecclesia in Europa” та в численних листах-зверненнях до різноманітних церковно-державних європейських інституцій, дав людству дієве Євангеліє, котре є джерелом надії як в особистому, так і церковно-державному житті. Саме завдяки новій євангелізації західне християнське суспільне вчення, однією із центральних цілей якого є проголошення християнської благовісті спасіння, змогло сьогодні суттєво розширити діапазон досліджуваних проблем, включивши в нього аналіз на євангельських і морально-етичних засадах питань гармонійного співіснування особи і суспільства, з точки зору дотримання прав і духовних свобод першого, а також – підходів до проблем побудови громадянського суспільства з врахуванням його релігійних реалій [Кияк С.Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С.426]. При цьому як церква, так і держава покликані для служіння народові, дбаючи, відповідно, про його духовні потреби та про забезпечення всіх його прав на засадах справедливості, що вимагає їх тісної співпраці, але без взаємного втручання. Це зумовлено вже навіть тим, що справжньою метою держави та її політичної влади, підкреслює Олів’є Клеман, є не пригноблення людини, але гарантування їй свободи, охорона її життя й перешкоджання руйнівному насильству, бо роль держави, стверджує цей вчений, цитуючи Володимира Соловйова, полягає не в тому, “щоб перетворити суспільство в рай, а в тому, щоб запобігти перетворенню його в пекло” [Клеман О. Віра і влада // Соціальна доктрина Церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 104.].

В. МАЛІБОРСЬКИЙ ■

ВІДРОДЖЕННЯ ІСЛАМУ У КРИМУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Процес відродження ісламу в Криму розпочався в 1989 році, коли було зареєстровано перші мусульманські громади в містах Сімферополі, Саках та в Роздольненському р-ні.

Відродження ісламу співпало з масовим поверненням кримських татар на свою історичну батьківщину, тому зрозуміло, що з самого початку лідери кримськотатарського національного руху велику ставку зробили на релігію, яка з давніх часів була духовною основою цього народу. Уже 1991 року був зареєстрований загальнокримський управлінський релігійний орган – кадият, який через два роки був перетворений в Духовне Управління мусульман Криму (ДУМК).

■ Маліборський В.А. – Голова Республіканського комітету Автономної Республіки Крим у справах релігій